

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

פתיחה להלכות תפילין חלק ב - מקורות והערות

א. פתיחה להלכות תפילין- מצוה אחת או שתי מצוות?

נחלקו הראשונים האם תפילין הן שתי מצוות נפרדות- הנחת תפילין של יד מצוה אחת, ושל ראש מצוה שניה. או שמצווה אחת היא- אלא שיש בה שני מעשים.

לשיטת הרמב"ם ועוד ראשונים- שתי מצוות הן. לשיטת היראים- מצוה אחת.

יש ראשונים שרצו לתלות מחלוקת זו בשאלה אם מברכים ברכה אחת על תפילין של יד ותפילין של ראש, או שמברכים שתי ברכות. לשיטת הרמב"ם ודאי שהמחלוקת לא תלויות- שלמרות שמנה שתי מצוות בתפילין, פסק לברך ברכה אחת¹.

ב. פתיחה להלכות תפילין- כוונה בהנחת תפילין

מצוות צריכות כוונה- לצאת ידי חובת המצווה. במצוות תפילין, לא די בכך- מפני שמצוה זו תכליתה מפורשת בתורה: "למען תהיה תורת ה' בפיך, כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים", ובמצוות שתכליתן מפורשת בתורה, יש לכוון גם לתכלית המצווה.

לכן פסק השו"ע: "יכוין בהנחתם שצונו הקדוש ברוך הוא להניח ארבע פרשיות אלו שיש בהם יחוד שמו ויציאת מצרים על הזרוע כנגד הלב, ועל הראש כנגד המוח, כדי שנזכור נסים ונפלאות שעשה עמנו, שהם מורים על יחודו, ואשר לו הכח והממשלה בעליונים ובתחתונים לעשות בהם כרצונו. וישתעבד להקב"ה הנשמה שהיא במוח, וגם הלב שהוא עיקר התאוות והמחשבות, ובזה יזכור הבורא וימעיט הנאותיו".

לא כוון כוונה זו, בדיעבד יצא ידי חובה אלא שלא קיים את המצוה כתיקנה².

מקורות והערות

1. נחלקו הראשונים האם תפילין הן שתי מצוות- של יד לחוד ושל ראש לחוד או שהן מצווה אחת שמתקיימת בשני מעשים- של יד ושל ראש.

שיטה א: שתי מצוות- הרמב"ם בספר המצוות (מצוות עשה יב - יג) מנה את מצוות תפילין בשני מצוות: "והמצוה הי"ב היא שצונו להניח תפילין של ראש והוא אמרו יתעלה והיו לטוטפות בין עיניך וכבר נכפל הצווי במצוה זו ארבע פעמים. והמצוה הי"ג היא שצונו להניח תפילין של יד והוא אמרו וקשרתם לאות על ירך וכבר נכפל הצווי בזה גם כן ארבע פעמים. והראיה על היות תפילין שלראש ושליד שתי מצוות אמרם בגמרא מנחות (מד א) על צד התימה ממי שיחשוב שתפילין שלראש ושליד לא יניח אחד מהם מבלתי האחר אלא בהיות שתיהן לפניו יחד מאמר זה לשונו מאן דלית ליה שתי מצוות חדא מצוה לא לעביד. כלומר מי שלא יוכל לעשות שתי מצוות לא יעשה האחת, אינו כן אלא יעשה המצוה שהיא בידו ולכן יניח אי זה מהן שיהיו בידו. הנה כבר התבאר לך קראם לתפילין שלראש ושליד שתי מצוות".

כך מנו גם הסמ"ג (עשיו כא - כב) והחינוך (מצוה תכא -תכב).

שיטה ב: מצוה אחת- בספר יראים (סי' שצט, דפוס ישן סי' טז) כתב רא"ם: "תפילין: את ה' אלהיך תירא ותעבוד. וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. צוה יוצרנו שיתנו ישראל מצותיו ומלכותו עליהם בד' מקומות בתורה... שצוה בהם הב"ה שיתנו ישראל את מצותיו על ידם ובין עיניהם". משמע מלשונו שאין בתפילין שתי מצוות אלא מצוה אחת שיש לה שני חלקים.

כך מנה גם בה"ג (הקדמה מצוות עשה ב) וסמ"ק (סי' קנג).

הערה- יש ראשונים שקושרים בין השאלה אם תפילין הן שתי מצוות או מצווה אחת לשאלה האם מברכים על התפילין שתי ברכות או ברכה אחת. כידוע, נחלקו הראשונים (מנחות לו א) האם יש לברך ברכה אחת על הנחת תפילין של יד ושל ראש, או שמברכים שתי ברכות [דעת רש"י ברכה אחת, לדעת ר"ת שתי ברכות (כמובן שעוד ראשונים חולקים בזה והכל מבואר בבית יוסף סי' כה)], וכתב בחידושי הרשב"א (מנחות שם): "נראה כשיטת רבינו תם ז"ל טפי, האחת דנראה כתקון שתי ברכות לשתי תפילין כיון דשתי מצוות הן מדאמרין (לח א) תפלה של יד אינה מעכבת של ראש, וא"ת א"כ דשתי מצוות הן כל אחת מצוה בפני עצמה אמאי תקון של יד להניח דמשמע התחלת מצוה ובשל ראש על מצות דמשמע דעכשיו גומר המצוה כיון דשתי מצוות הן היה לנו לברך שתיהן בלשון אחד או בשתייהן לברך להניח או על מצוות שהרי זו אינה גמר של זו, יש לומר דאע"ג דשתי מצוות הן מכל מקום כיון דקרא קאמר דמצוות דשל יד תקדים לשל ראש כדכתיב בכלהו פרשיות דתפילין וקשרתם לאות על

ידך קודם והיו לטוטפות א"כ הוי כמאן דאמר קרא של ראש אף על גב דמצוה באפי נפשה היא והווי שתי מצות שצריכה האחת להיות קודמת לחבירתה דכשיברך על הקודמת יש לו לברך בלשון קדימה ועל המאוחרת בלשון גמר המצוה ולכך מברך בשל יד בלשון התחלה ובשל ראש בלשון גמר אף על פי שאינן מצוה אחת ואה"נ אלמלי היה יכול להניח של ראש קודם של יד כמו של יד לשל ראש היה מברך שתיהן בלשון אחד הילכך ליכא לאוכוחי מלשון הברכות דחדא מצוה היא".

בראש דבריו, תלה הרשב"א את המחלוקת אם לברך שתי ברכות או אחת בדיון האם זו מצווה אחת או שתיים.

ברור שהרמב"ם לא הבין כך, לשיטתו אין קשר בין השאלות, שהרי מצד אחד הוא מונה את תפילין כשתי מצוות ומאידך פוסק (הלי תפילין פ"ד הל' ה) שמברכים רק ברכה אחת.

מדוע מברכים על שתי מצוות רק ברכה אחת? הרמב"ם עצמו השיב על שאלה זו בשו"ת פאר הדור (סי' ח תשובה א): "שאלתם במניח תפילין שח מברך שתיים וכו', לא שח מברך אחת. ואמרתם אמאי מברך אחת והן שתי מצוות? אף על פי ששתי מצוות הן, ואין מעכבות זו את זו, הואיל וענין שתי המצוות ענין אחד הוא, מברך אחת, שענין שתיהן הוא הזכרון, שנאמר למען תהיה תורת ה' בפיך".

2. נחלקו האמוראים והראשונים האם מצוות צריכות כוונה או לא (עי' ב"י סי' ס), השו"ע פסק (או"ח סי' ס סעי' ד): "י"א שאין מצות צריכות כוונה, וי"א שצריכות כוונה לצאת בעשיית אותה מצוה, וכן הלכה". וכתב המשנה ברורה (ס"ק י): "ודע עוד דכתב הח"א בכלל ס"ח דמה דמצרכין ליה לחזור ולעשות המצוה היינו במקום שיש לתלות שעשייה הראשונה לא היתה לשם מצוה כגון בתקיעה שהיתה להתלמד או בק"ש שהיתה דרך לימודו וכדומה אבל אם קורא ק"ש כדרך שאנו קורין בסדר תפילה וכן שאכל מצה או תקע ונטל לולב אף על פי שלא כיון לצאת יצא שהרי משום זה עושה כדי לצאת אף על פי שאינו מכין עכ"ל ור"ל היכא שמוכח לפי הענין שעשייתו הוא כדי לצאת אף על פי שלא כיון בפירוש יצא אבל בסתמא בודאי לא יצא כדאיתא בתוס' סוכה [דף ל"ט ע"א ד"ה עובר עיי"ש] וכ"ז לענין בדיעבד אבל לכתחילה ודאי צריך לזוהר לכיון קודם כל מצוה לצאת ידי חובת המצוה וכן העתיקו כל האחרונים בספריהם עיין בח"א בכלל כ"א ובדה"ח הלכות ק"ש ובמעשה רבי".

לכן מי שהניח תפילין, יצא, אף אם לא כוון לצאת ידי חובה.

אלא שכתב הב"ח (או"ח סי' ח): "מה שהכריח לרבינו להורות דבעי שיכוין בהתעטפו וכן בהלכות תפילין (סי' כה) ובהלכות סוכה (סי' תרכה) נראה דלפי שכתוב בפרשת ציצית (במדבר טו מ) למען

תזכרו וגו' ובתפילין (שמות יג ט) והיה לך לאות וגו' למען תהיה תורת ה' בפיך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים ובסוכה (ויקרא כג מג) למען ידעו דורותיכם גו' יורה כי עיקר המצוה וקיומה תלויה בכונתה שיכוין בשעת קיום המצוה מה שאין כן שאר מצוות דיוצא ידי חובתם אף על פי שלא יכוין בה דבר כי אם שעושה המצוות לשם ה' שציוה אותנו לעשותם".

כלומר, מצוה שטעמה מפורש בתורה, לא די לה בכוונה הכללית לצאת ידי חובת המצוה, אלא צריך להתכוין גם לטעם המפורש בתורה.

הב"ח חזר על דבריו בפירוט רב יותר בסימן תרכה: "ויראה לי לומר בזה שסובר דכיון דכתיב למען ידעו וגו' לא קיים המצוה כתיקונה אם לא ידע כוונת מצוות הסוכה כפי פשטה ולכן ביאר לפי הפשט דעיקר הכוונה בישיבת הסוכה שיזכור יציאת מצרים וזה הטעם בעצמו לרבינו ז"ל במה שכתב בהלכות ציצית בסימן ח' (עמ' כה) ויכוין בהתעטפו שצונו המקום וכו' וכן בהלכות תפילין בסימן כ"ה (עמ' עא) כתב ויכוין בהנחתם שצונו המקום להניח וכו' כדי וכו' מה שלא עשה כן בשאר הלכות כי לא כתב שיכוין שום כוונה בעשיית המצוה מפני כי המקיים המצוה כדינה יוצא בה אף על פי שלא היתה לו שום כוונה אבל בציצית שכתוב בהן (במדבר טו מ) למען תזכרו וגו' וכן בתפילין כתוב (שמות יג ט) למען תהיה תורת יי' בפיך שפשוטו הוא שהתפילין הם אות וזכרון כדי שיהא תורת יי' שגור בפיו כי ביד חזקה הוציאך יראה שלא קיים המצוה כתיקונה אם לא יכוין אותה הכוונה ולכן כתב בהלכות אלו ויכוין וכו' וכן גבי סוכה שכתוב למען ידעו וגו' משמע ליה גם כן שצריך שיכוין בשעת ישיבת הסוכה הטעם המכוון במצוה העלה הב"ח שיש לכונן לזכרון ההושבה בסוכות והנס שהה ביציאת מצרים".

ואכן כתב הטור בהלכות תפילין (סי' כה): "ויכוין בהנחתן שצונו המקום להניח ארבע פרשיות אלו שיש בהן יחוד שמו ויציאת מצרים על הזרוע כנגד הלב ועל הראש כנגד המוח כדי שזכור יציאת מצרים על ידי נסים ונפלאות שעשה עמנו שהם מורים על יחודו שהוא יחיד בעולמו ואשר לו הכח והממשלה בעליונים ובתחתונים לעשות בהם כרצונו".

כך פסק גם השו"ע (סי' כה סע' ה): "ויכוין בהנחתם שצונו הקדוש ברוך הוא להניח ארבע פרשיות אלו שיש בהם יחוד שמו ויציאת מצרים על הזרוע כנגד הלב, ועל הראש כנגד המוח, כדי שזכור נסים ונפלאות שעשה עמנו, שהם מורים על יחודו, ואשר לו הכח והממשלה בעליונים ובתחתונים לעשות בהם כרצונו. וישתעבד להקב"ה הנשמה שהיא במוח, וגם הלב שהוא עיקר התאוות והמחשבות, ובזה יזכור הבורא וימעיט הנאותיו".

ונחלקו האחרונים בדעת הב"ח האם כוונה זו מעכבת בדיעבד או לא.

הפרי מגדים (סי' כה א"א ס"ק ו) פסק: "ומיהו אם לא כיון רק לשם מצוה בדיעבד יצא". מאידך, הביכורי יעקב בהל' סוכה (סי' תרכה ס"ק ג) כתב לעניין כוונה בישיבה בסוכה שאף בדיעבד לא יצא ידי חובה אם לא כוון את הכוונה הפרטית המיוחדת למצוות סוכה- ולכאורה הוא הדין לעניין מצות הנחת תפילין, דמני"ל לחלק ביניהם?

המשנה ברורה (סי' כה ס"ק טו) פסק כדעת הפרי מגדים להקל שבדיעבד יוצא גם בכוונה כללית. אמנם, עיין בביאור הלכה (סי' ס סעי' ד ד"ה וי"א) שכתב שמדברי הב"ח והפרי מגדים משמע שלא יוצאים בלי כוונה פרטית במצוות אלו- וצ"ע בדבריו שנראים כסותרים¹.

ואע"פ שבדיעבד יוצא יד"ח כאמור לעיל- הרי לא קיים את המצוה כתיקנה (עי' א"ר סי' ח ס"ק ט).

[בעניין אמירת לשם יחוד לפני הנחת התפילין, נכתוב בשבוע הבא]

¹ הערת ראש בית המדרש הרב גיורא ברנר שליט"א: המחלוקת היא בדעת הב"ח אם אמר דבריו לעיכובא או שכמו שכתב בהל' סוכה רק לא קיים מצווה 'כתיקנה'.

ואפשר שהבלה"כ אמר דבריו בדעת הב"ח ואילו בסי' כה כתב המשנ"ב את הפסק למעשה כיון שלדעת השו"ע ליכא חיוב מיוחד בגי' מצוות אלו הוא רק כוונה מיוחדת לכתח' כמו בכל המצוות, וממילא אפשר שדחינא בדיעבד המשנ"ב מצרף שיטתו.

אמנם מה שעדיין קשה הוא מש"כ בדעת הפרמ"ג שהרי הפרמ"ג כתב במפורש (סי' תרכה א"א פתיחה לסימן) "היינו שלצאת ידי המצוה כתיקונה צריך לכיון גם את זה, **הא דיעבד יצא כל שכיון לצאת לבד**". ואולי הוא ט"ס בבהל"כ וצ"ל בכור"י.

מאידך יש להעיר שלכאוי יש ראיה לשיטת הבכור"י שכוונת הב"ח לעיכובא ולא רק שלא קיים מצווה כתיקנה, שהרי הטור כתב במצוות ציצית את הכוונה המיוחדת של המצווה. וכ"כ השו"ע (סי' ח סעי' ח) "יכוין בהתעטפו שצונו הקדוש ברוך הוא להתעטף בו כדי שזכור כל מצותיו לעשותם".

והב"ח (סי' ח אות ז) כתב ביחס למה שהביא שם הטור את טעם מצוות ציצית "מה שהכריח לרבינו להורות דבעי שיכוין בהתעטפו וכן בהל' תפילין ובהל' סוכה נראה דלפי שכתוב בפרשת ציצית למען תזכרו וגו' ובתפילין והיה לך לאות וגו' למען תהיה תורת ה' בפיך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים ובסוכה למען ידעו דורותיכם גו' **יורה כי עיקר המצוה וקיומה תלויה בכונתה שיכוין בשעת קיום המצוה משא"כ שאר מצוות דיוצא ידי חובתם אע"פ שלא יכוין בה דבר כי אם שעושה המצות לשם ה' שציוה אותו לעשותם** ועיין במה שאכתוב בהל' סוכה בס"ד".

ומבואר מדבריו שדווקא בשאר מצוות יוצא יד"ח גם ע"י כוונה מינימלית של שעושה מצוות ה', אך בשלושת מצוות אלה משמע שלא יוצא יד"ח.